

TÜRK İSLAM EDEBİYATINDA MANZUM BİR SAHABE BİYOGRAFİSİ: ZİKR-İ ASHÂB-I KÜLLÎ-İ DÜĞÜMLÜ KEMÂL*

A Poetic Companion Biography in Turkish Literature: Zikr-i Ashab-i Kulli-i Dugumlu Kemal

Mustafa DEMİR¹

¹. Doktora Öğrencisi, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk İslam Edebiyatı ABD, mustafademir149@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-8180-3977.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 06.06.2023
Kabul/Accepted: 31.07.2023

DOI:10.20322/littera.1310392

Anahtar Kelimeler

Manzum Biyografi, İsmâil Sâdık Kemâl, İbnü'l-Esir, Üsdü'l-gâbe, Sahabe

ÖZ

Zikr-i Ashâb-ı Küllî-i Düğümlü Kemâl dokuz ciltten müteşekkil bir eserdir. Çalışma, bu eserin bir ve ikinci cildi esas alınarak hazırlanmıştır. İlk iki cildin Milli Kütüphane'de 06 Hk 158/1(1-9) ve Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu'nda 632 ve 635 demirbaş numaraları ile kayıtlı nüshaları bulunmaktadır. *Zikr-i Ashâb-ı Küllî-i Düğümlü Kemâl*, İbnü'l-Esir'in *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe* isimli sahabe biyografisinin manzum ve muhtasar tercümesidir. Çalışmaya konu olan bu eserin birinci ve ikinci cildinde 1260 sahabe biyografisi yer almaktadır. Biyografiler *Üsdü'l-gâbe*'de olduğu gibi alfabetik şekilde sıralanmıştır. İsmâil Sâdık Kemâl *Üsdü'l-gâbe'deki* sahabe ile ilgili Arapça kısmı kırmızı mürekkeple üst bölüme yazmış, alt tarafa muhtasar ve manzum olarak tercüme etmiştir. Bu manzumeler kaside nazım şeklinde yazılmış, manzumelerin üç beyti sahabinin hayatı, iki beyti salavat –nakarat- ve son iki beyti Düğümlü Baba'nın fazileti, kerameti, üstünlükleri ve müellif ile ilgili bilgilerden oluşmaktadır. Bu çalışma, Türk İslam edebiyatında sahabilerin hayatlarını manzum şekilde ele alan tespit edilmiş hacimli eser olması bakımından önemlidir.

ABSTRACT

Zikr-i Ashab-i Kulli-i Dugumlu Kemal is a work consisting of nine volumes. Work has been done on the first and second volumes of this work. There are registered copies of the first two volumes in the National Library with their fixture numbers 06 Hk 158/1(1-9) and in the Süleymaniye Library Dugumlu Baba Collection with the fixture numbers 632 and 635. It is a manzum and concise translation of Ibnu'l-Esir's biography of the Companions named *Usdu'l-gabe fi ma'rifeti's-sahabe*. There are 1260 Companions' biographies in the first and second volumes of the work that is the subject of the study. Biographies are listed alphabetically as in *Usdu'l-gabe*. The author, the Companions in *Usdu'l-Gabe*, wrote the relevant Arabic part on the top in red ink and translated it as a concise and verse on the bottom. These manzumes are written in the form of ode verse, three couplets of the poems consist of the life of the Companions, two couplets of salawat-refrain, and the last two couplets of Dugumlu Baba's virtue, miracle and superiority, and information about the author. This study is important in terms of being a voluminous work that deals with the lives of the Companions in Turkish-Islamic literature in manzum.

Atıf/Citation: Demir, M. (2023), "Türk İslam Edebiyatında Manzum Bir Sahabe Biyografisi: Zikr-i Ashâb-ı Küllî-i Düğümlü Kemâl", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 9/3, 519-544.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mustafa DEMİR, mustafademir149@gmail.com

* Bu çalışma Mustafa Demir'in Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Edebiyatı ABD öğretim üyesi Doç. Dr. Seydi Kiraz danışmanlığında hazırlanmakta olan doktora tez konusundan üretilmiştir.

GİRİŞ

İslam dünyasının önemli edebi faaliyetlerinden biri de ünlü kişilerin yaşam hikâyelerinden oluşan biyografi türüdür (İsen 2010:268).

İslam tarihinde biyografi “siyer, megâzi, terâcim, tabakat, vefayât” gibi isimlerle anılır. Siyer ve megazi daha çok Peygamber’in hayatı ile savaşlarını anlatan eserler için kullanılmıştır. Terâcim, tercüme-i hâl anlamındaki “terceme” kelimesinin çoğuludur. Tabakat ise belirli bir yaş, meslek, görev, nesil, unvan, mezhep gibi ortak özelliklere sahip kişilerin biyografilerinin yer aldığı eserlere denilir. Vefayât kitapları ise kişilerin biyografilerini vefat tarihlerine sınıflandıran eserlerdir (Avcı 2010:297).

Arap edebiyatında sahabi, tâbiîn, âlim, edip, şair, sanatkâr, sûfi ve düşünürleri belirli vasıflara göre sınıflandıran eserlere tabakat denir (Durmuş 2010:288). İslamiyet’ten sonra Arap dünyasında biyografik çalışmalar Hz. Peygamberin yaşamını konu edinen siyer ve megazi ile başlamış, sonrasında sahabilerin, Resûl-i Ekrem’in hadislerini nakleden ravilerin hayatını tesbit etmek için kullanılmış, en sonunda da bütün ilim dallarında kullanılmıştır (Kireççi 2011:446). İbn-i Sellâm el-Cumâhî’nin (ö.216/831) Arap şairleri sanatkârlıkları bakımından iyiden kötüye doğru sıraladığı ve yaşadıkları döneme göre sınıflandırdığı *Tabakâtü fuhûli’s-şuarâ* ve Asmaî’nin (ö.216/831) *Fuhûletü’s-şuarâ’sı* ilk tabakat örnekleridir (Durmuş 2010:288).

Fars edebiyatında biyografik eserlere tezkire denir. Çeşitli ilim dallarında yetişmiş âlimler ve şairlerin biyografilerine dair eserlerdir. Farsça ilk biyografik eser Feridüddin Attâr’ın H. 617 (M.1220) yılında telif ettiği yetmiş iki sûfinin yaşam hikâyesini anlattığı *Tezkiretü’l-evliyâ’dır* (Öz 2012:68).

Türk edebiyatında biyografi yazımında şair tezkireleri önemli yere sahiptir. 15. yüzyılda Ali Şir Nevâyî’nin *Mecâlisü’n-nefâ’is* adlı eseri ile başlayan tezkire yazma geleneği, 20. yüzyılda Nail Tuman’ın *Tuhfe-i Nâilî* isimli eseriyle son bulmuştur. Bu alanda toplam otuz altı eser verilmiştir (İsen vd. 2018:12-15).

Şairler dışındaki kişilerle ilgili ilk biyografik bilgilere *Mevlid*, *İskendernâme*, *Hamzanâme* gibi eserlerde ve menâkıblarda rastlanır. Fakat Osmanlı’da gerçek anlamda biyografi yazma geleneği 16. yüzyılda Taşköprizâde Ahmed Efendi’nin *eş-Şekâ’iku’n-nu’mâniyye* adlı eseriyle başlamıştır (Özcan 2010:299). Arapça ve on tabaka olarak yazılan bu eserde Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan Kanûnî Sultan Süleyman zamanına kadar 371 bilgin ve 150 şeyh hakkında bilgiler verilmiştir (Hekimoğlu 2019:9).

17. yüzyılda biyografik çalışmalar *Şekâik’e* zeyl yazma ile devam etmiştir. *Şekâik’e* zeyl yazma dışında bu yüzyılda öne çıkan eserlerden biri Kâtip Çelebi’nin alfabetik sıraya göre hazırlanmış olduğu Arapça bir tabakat kitabı olan eseri *Süllemü’l-vüsûl* ile *Tabakâti’l-fuhûl’dür* (Gökyay 2022:39). Yine Nefeszâde İbrahim Efendi’nin bir fasıl ve iki babdan oluşan, İran ve Osmanlı nestalik hattatlarından toplam kırk yedi kişinin biyografisinin yer aldığı, IV. Murad’a ithaf edilen *Gülzâr-ı Savâb* adlı eseri bu dönemde yazılan biyografik eserlerin başında gelmektedir (Demir 2004:7).

18.yüzyılda zeyl-i *Şekâik* türünde eserler vermeye devam edilmiştir. *Şekâik’e* yapılan zeyller dışında Ahmet Hasip Efendi’nin tamamı manzum bir tarih kitabı olan *Silkü’l-Le’âl-i Âl-i Osmân*; dönemin devlet adamları,

âlimleri, hekimleri, mutasavvıfları ve şairleri gibi çeşitli gruplara ait kişilerin biyografilerine yer veren önemli bir eserdir (İnan 2019: 1).

19.yüzyılda biyografi alanında Fındıklılı İsmet Efendi'nin Mecdî'ye ait *Şekâik* tercümesi olan *Hadâiku's-Şekâik*'a yaptığı zeyli öne çıkmaktadır (Özcan 2001:139). Ahmed Nazif Efendi'nin ilk nakîbüleşraf Seyyid Mahmud Efendi'den (ö. 944/1537 [?]) başlayıp Seyyid Abdürrahim Efendi'ye kadar elli altı nakîbüleşrafın biyografisine yer verdiği *Riyâzü'n-nükabâ* (Köksal 2008:145) ve Mehmed Süreyya'nın Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1899 yılına kadar değişik meslek gruplarının biyografilerini içeren ansiklopedik eseri *Sicill-i Osmanî* bu yüzyıldaki önemli biyografik yapıtlardır (Mehmed Süreyya 1996).

20. yüzyılda Bağdatlı İsmail Paşa'nın 9 bin civarında müellifi anlattığı *Hediyetü'l-ârifîn*; İbnülemin Mahmud Kemal'in *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, Hoş Sadâ, Son Asır Türk Musikîşinasları, Son Hattatlar*; Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri*, Necip Âsım'ın *Osmanlı Târih-nüvîsleri ve Müverrihleri* bu dönemin önemli biyografik eserleri içinde yer almaktadır (Özcan, 2010, s. 301).

Kaynaklarda 19. yüzyıl biyografi yazarları içinde zikredilmeyen müelliflerden biri İsmâil Sâdik Kemâl Paşa'dır. Müellif *Hayrü'l-kısas* isimli eserinde peygamber kıssalarını, *Tefeyyüz* isimli eserinde Allah dostlarının hayatlarından örnekleri ve bu çalışmaya konu olan *Zikr-i Ashâb-ı Külli-i Düğümlü Kemâl* isimli eserinde de sahabe biyografilerini manzum şekilde kaleme almıştır. Bu eserler hem manzum hem müstakil hem de biyografik eserler olması ve "peygamberler, sahabiler ve Allah dostları" şeklinde bir üçleme oluşturması bakımından dikkat çekicidir.

1. Sahabi

Sahabi "الصحي" "shb" kökünden bir ism-i mensuptur. Bu kökün sözlük manası "bir şeye yakın olmak, bir şeye bitişik olmak" demektir (Aydınlı 2018:7). Terim olarak sahabi, iman edip Resûl-i Ekrem'i uyanık iken bir an bile gören kişidir. Kendisiyle uzun zaman beraber olmak, sefere çıkmak veya savaşa katılmak ya da kendisinden hadis rivayet etmek şart değildir (Efendioğlu, 2008: 491). Buhâri de buna benzer olarak "Müslümanlardan Hz. Peygamber (a.s) ile birlikte olan veya onu gören herkes onun ashabındandır." demiştir (Buhârî 2004:528).

İslam Medeniyetinin "kurucu nesli" olmaları hasebiyle sahabilerin isimleri, soyları, karakterleri, ahlaki yapıları, yaşantıları ve üzerlerine aldıkları önemli mesuliyetler gibi bilgiler ilk asırdan itibaren hem sözlü hem de yazılı olarak sonraki nesillere aktarılmaya çalışılmıştır. Sahabe ile ilgili en kapsamlı eserler hicri üçüncü asrın sonlarına doğru yazılmış tabakat ve tarih kitaplarıdır. Günümüze ulaşan müstakil eserler ise İbn 'Abdilber'in *el-İstîâb*, İbnü'l-Esîr'in *Üsdu'l-gâbe*, Ru'aynî'nin *el-Câmi* ve İbn Hacer'in *el-İsâbe* adlı eserlerdir (Yazıcı 2014:1).

Türk İslam edebiyatında sahabileri konu edinen Yeminî'nin Hz. Ali'yi anlattığı *Faziletâme-i Ali*, Süleyman Giryânî'nin Hz. Ali ve Hz. Muaviye arasında Siffin'de geçen mücadele ile Eimme-i İsnâ Aşer'i anlatan *Necm'ül-Kulûb*, Kastamonulu Şâzî'nin *Dâstân-ı Maktel-i Hüseyin*, Cevrî'nin *Hilye-i Çihâr-Yâr-ı Güzîn*, Güftî'nin *Hilye-i Hasaneyn ve Aşere-i Mübeşşere* isimli eserleri bulunmaktadır.

2. İsmâil Sâdık Kemâl'in Hayatı ve Eserleri

2.1. Hayatı

İsmâil Sâdık Kemâl 1828 yılında Edirne'de dünyaya geldi. Babası Yozgatlı Vecihi Paşa, annesi Müslime Hanım'dır. Sâdık Kemâl'in babası Vecihî Paşa Edirne, Varna, Belgrad, Diyarbakir, Halep gibi Osmanlı coğrafyasının değişik yerlerinden önemli görevler aldı. Cidde valisi iken 17 Ağustos 1867'de vefat etti. Mehmet Salih, Rıza, Aziz ve Kemal Paşa olmak üzere dört oğlu vardır (Mehmed Süreyya, 1996: 655). Sâdık Kemâl'in annesi Müslime Hanım ise Bünyamin Ayaşî hazretlerinin soyundan gelen Hacı Mesud Ağa'nın kızıdır. H. 1236 yılında Vecihi Paşa ile evlenmiştir (Terzioğlu 2020:250).

Sâdık Kemâl kalemden yetişerek bazı memuriyetler yaptı. Mir-i mirân ve 1857'de Rumeli Beylerbeyi rütbesi verildi. Kısa bir süre Meclis-i Maliye azalığında bulundu (Komisyon, 1982: 271). Aralık 1878'de Meclis-i Ayân'a atandı (Kuneralp 1999:20). 1892'de (10 Safer 1310) vefat etti. Düğümlü Baba'nın Sultan Ahmed'deki türbesine defnolunan İsmâil Sâdık, Türk, Arap ve Fars dillerinde nazma muktedir bir şahsiyettir (İnan 1969:842).

Sâdık Kemâl'in ailesi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda Düğümlü Baba haziresinde yatanlar arasında eşi Hasna Hatun zikredilmektedir (Konyalı 1942:262). Müellifin *Âsar-ı Kemâl* adlı eserinde iki erkek ve iki kız çocuğu ile ilgili aşağıdaki malumatlara ulaşılmaktadır:

Erkek çocuklarından biri, vücudunda çıban çıkması sonucu altı ay sıkıntı çekmiş daha sonra Düğümlü Baba'nın şifalı merhem vermesi sonucu ertesi gün gezmeye başlamıştır (Erçen Duran 2018:289):

Oğluma hayli çıban ʿarız olup müzmin idi

Altı mäh olmadı meşye bile kâdir aşlâ (118/17)²

Düğümlü Baba; Sâdık Kemâl'in diğer oğlunun doğacağını bildirmiş, hasta olan kızı ilgili haber vermiş ve diğer kızına feyzi ile deva olmuştur (Erçen Duran 2018: 290-291):

Diğer oğlum toğacağ oldığı eşnâda dağı

Erkek olacağını didi bi-ilhâm-ı Hudâ (118/6)

Çend yıl şoıra kızım haste olunca gidilüp

Olmamışken aña dâ'ir yine bir şey inbâ (118/34)

İsmâil Sâdık Kemâl ilim ehli bir zattır. Akfî ve naklî, usûl ve furû, tefsir ve hadis ilimlerinde es-Seyyid Sâdık bin Muhammed el-Kaysaravî'den icazet almıştır (Taşan 2017:10). Müellifin özellikle hadis alanına ilgisi çoktur. Bu konuda geniş bir kütüphaneye sahiptir (Tatlı 2015:62).

Sâdık Kemâl ehl-i sünnet yolunu benimsemiştir. Sünniliğin tercih edilmesi gerektiğini, ehl-i sünnet olanların Allah'a kavuşacağını belirtmiştir (Küçük 2023:186).

² Birinci sayı şiir numarasını, ikinci sayı beyit numaralarını vermektedir.

Müellif Nakşibendî tarikatına mensuptur ve mürşidi Dügümlü Babadır. Eserinin birçok yerinde Nakşibendiliği övmüş ve Dügümlü Baba'nın "Nakşî Tacı" giydiğini ifade etmiştir:

Virdi gönca gibi dil gizlü vü tãc-ı Nakşî

Verd-i sadberg-veş açıkdur şol Dügümlü Baba

Hâr şek koymadı tıtdı el alup gülce Kemâl

Külçe altun Dügümlü hafî nakş-ı beķā 29/6-7

İsmâil Sâdık Kemâl manevî olarak Gül Baba'dan da istifade etmiştir (Dikmen 2022: 58)

Sâdık Kemâl şiirlerinde genellikle "Kemâl" mahlasını kullanmıştır. Fakat bazı beyitlerinde mahlasıyla birlikte ismini de zikretmiştir. Eserin orijinalinde mahlasın altı çizilmiştir:

Besî hadîşin hepisi naşş-ı kıadimiñ fer' i

Ber-Kemâl aşl u fer' i de kemâl-i ra' nâ 63/7

Ola Sâdık bula feyż ile Kemâl İsmâ'îl

Ecl-i esmâsı şü gökden olur inzâl-i esmâ 561/7

2.2. Eserleri

Sâdık Kemâl velut bir şairdir. Müellifin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümünde, Ankara Milli Kütüphanede ve İstanbul Atatürk Kitaplığında eserleri bulunmaktadır. Bu eserler tasavvuf, tefsir, fıkıh, hadis, sahabe ve evliya hayatları gibi konular hakkındadır. Müellifin eserleri *Osmanlı Müellifleri*'nde şöyle zikredilir (Saraç 2016: 826):

Rûh-ı Kemâl

Âsâr-ı Kemâl ile muhteva bakımından benzer konuları işleyen bir eserdir (Belenkuyu 2017: 394).

Müflihîn-i Hazine

Bu eser Süleymaniye Kütüphanesi Dügümlü Baba Koleksiyonu'nda yer almaktadır. Ahmet Gümüşhanevî'nin *Mecmû'atü'l-Ahzâb* isimli eserinin manzum tercümesidir. Eserde Arapça dua kısmı üst tarafta verilmiş, manzum tercümesi de alt kısımda bulunmaktadır. Bütün beyitlere Dügümlü Baba'nın (H.1283) ölüm tarihinin altı katına kadar ebcedle tarih düşülmüştür.

Kitâb-ı Tefeyyüz

Kaynaklarda Nakşibendi tarikatının vird ve zikirlerini anlatan tercüme bir eser olarak belirtilmesine rağmen yapılan incelemede ve Zikir-i Ashab-ı Küllî-i Dügümlü Kemâl adlı eserde verilen bilgiler neticesinde bir evliya tezkiresi olduğu anlaşılmaktadır. Bu eser Keziban Bihter Eskin tarafından Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Edebiyatı alanında doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

Manzum Şerh-i Delâi'il-i Şerif

Süleyman el-Cezûlî'nin *Delâ'ilü'l-Hayrât* isimli eserinin manzum tercümesidir.

Tefsir-i Sûre-i İhlâs

Bu eser kayıtlarda geçen Sâdiku'l-Makâl *Mecma'u'l-Kemâl* adlı eserdir. Bu eser üzerine yüksek lisans çalışması yapılmıştır (Okumuş 2019:6).

Hayru'l-Kisâs

Milli Kütüphane 06 Hk 154 numaralı kayıttta bu isimde bir eser bulunmaktadır. Fakat bu eserde kıssalar bulunmamaktadır. Eserin başında fihrist vardır. Şerh-i esma-i ilahî, şerh-i esma-i nebi, enbiya-yı izam ve ashabi anlatan manzumeler ve salavat-ı şerifeler eserin içeriğini oluşturmaktadır. Bu eserdeki beyitler ebcedle Düğümlü Baba'nın ölüm tarihi olan 1283'e göre yazılmıştır. Ayrıca *Tefeyyüz* ve *Zikr-i Ashâb-ı Küllî-i Düğümlü Kemâl* adlı eserlerle ayı nakarat beytine sahip manzumeler de bulunmaktadır. Fakat Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu'nda 627 numaralı kayıtlı -genellikle *Kitabü'l-ibra* olarak bilinen- eserin Hayru'l-Kisâs olması kuvvetli ihtimaldir. Bu eserde peygamberler, dört halife, Aşere-i Mübeşşere gibi zatların kıssaları bulunmaktadır. Ayrıca *Tefeyyüz* ve *Zikr-i Ashab-ı Küllî-i Düğümlü Kemâl* kitaplarında başlık olarak verilen zatların manzumeleri de rakamsız sayfalara alınmıştır.

Kemalnâme-i Düğümlü Baba

1283'te vefat eden Düğümlü Baba namıyla meşhur Amasralı Hacı Hafız Mustafa Efendi'nin tercüme-i hâlidir. Mehmet Tahir eserin iki cilt olduğunu söylemektedir. Fakat Milli Kütüphane'de 06 Hk 157 (1-4) kayıttta 11 cilt olarak bulunmaktadır.

Âsar-ı Kemâl

Müellifin matbu tek eseridir. Üç bölümden oluşur: Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ, Enbiyânın, Evliyânın Kıssası ve Bin Ehâdis ve Akâid Şerhi (Karakuş, 2015: 5). Bu eser içinde manzum bir hilyede bulunmaktadır (Karakuş,2018: 570) Eser üzerinde 2016 yılında Doç. Dr. Melek Dikmen tarafından da çalışma yapılmıştır.

Zikr-i Ashâbı-Küllî-i Düğümlü Kemâl

Bu eser aşağıda ayrıntılı olarak inceleyeceği için burada açıklamaya gerek duyulmamıştır.

Müellifin bu eserler dışında *Şerh-i Nutk-ı Çehâr yâr-ı Güzîn*, *Şiir Mecmuaları*, *Tercüme-i Fıkh-ı Ekber* isimli eserleri de mevcuttur (Taşan 2017:24).

3. Düğümlü Baba

Düğümlü Baba İsmâil Sâdık Kemâl'in mürididir. Çalışmaya konu olan eserde her beyte hatta bazen her mısraya Düğümlü Baba'nın ölüm tarihi (H.1283) ve katları ebced hesabı ile düşülmüştür. Bu durum müellifin Düğümlü Baba'ya derinden bağlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Sâdık Kemâl eserde bulunan her manzumenin son iki beytinde Düğümlü Baba'yı övmüş, onun kerametlerini, faziletini ve üstünlüğünü dile getirmiştir.

Düğümlü Baba 1200 yılında Amasra'da doğmuştur. Eserde anlatıldığına göre Düğümlü Baba'nın annesi ve babası seyyiddir. Annesinin ismi Hanife ve babasının ismi Yahya'dır. Annesi İstanbullu ve ilim sahibi bir aileden gelmektedir. Babasının soyu da ilim ehli bir aileye dayanmaktadır. Büyük dedesi Abdullah İstanbul'un fethinde

alemdarlık görevinde bulunmuş ve aldığı yara ile şehit olmuştur.³ Düğümlü Baba, 24 harbine (1806 Rus Savaşı) gönüllü olarak katılır. Savaş esnasında ezan okurken Laz Ahmet Paşa güzel sesini duyar ve imam olmasını ister. Bu savaşta Niş'e kadar giden Düğümlü Baba, Sadî şeyhi Masum Halil Feyzî Efendi'yle tanışıp ona intisap eder. Bir süre halvette kalan Düğümlü Baba cezbeye kapılır ve 60 yıl cezbede kalır. Bu halde emr-i marûf yapmaya devam eder (Önce 2019:77).

Düğümlü Baba cezbe haline tutulup düğümünden ibaret bir elbise giymeye başlamıştır. Eline aldığı ipleri düğümleyip sarığına ve elbisesine bağladığı için Düğümlü Baba nâmını almıştır. 83 yaşında vefat etmiştir (Saraç 2016:71). Eserde Düğümlü Baba'nın şaban ayının ilk günü namaz kılarken vefat ettiği ve Sâdık Kemâl'e kütüphanesini türbeye bırakmasını keşif ile söylediği anlatılır:

Cum'a gün gurre-i şa' bân ki kırâ'etde şalât

Cem'-i cum'a didi hay göçmüş o Düğümlü Baba

Türbede kıldı kütüb-hânemi o keşf-i Kemâl

İsteyüp göçdi firâşında bañâ çün çok 'alâ 122/6-7

4. Zikr-i Ashâb-ı Küllî-i Düğümlü Kemâl I-II. Cild

Dokuz ciltten oluşan Zikr-i Ashâb-ı Küllî-i Düğümlü Kemâl isimli eserin 1 ve 2. ciltleri bu çalışmaya konu olmuştur.⁴

4.1. Eserin İsmi, Sebeb-i Telif ve Telif Tarihi

Eserin ismi kayıtlarda "Zikr-i Ashâb-ı Küllî-i Düğümlü Baba" olarak geçmektedir. Fakat 1.cildin M. ve S. nüshalarının ön vikaye varağında "Zikr-i Ashâb-ı Küllî-i Düğümlü Kemâl" olarak belirtilmiştir.

"(Zikr-i Aşhâb-ı Küllî-i Düğümlü Kemâl Açdı) târîh-i tâm u nâm-ı kitâb "ifadesinin altında "18", "1301", "1283" rakamları bulunmaktadır. "Açdı"nın ebced değeri 18 ve "Zikr-i Aşhâb-ı Küllî-i Düğümlü Kemâl" kelimelerinin ebced değeri 1283'tür. Müellif bu şekilde eserini şeyhi Düğümlü Baba'nın ölümünden 18 yıl sonra yazmaya başladığını ifade etmiştir.

Birinci cilt "fî sene 1301"de yazılmaya başlanmıştır. Tamamlanması ise 1302'de olmuştur. Müellif nüshaların son sayfasındaki tarih düşümlerde bunu belirtmiştir:

(كلام خيرات) (اكمل خيرات) (كامل خيرات) (خيرات ماليك) (اكمال خيرات)

۱۳۰۲ ۱۳۰۲ ۱۳۰۲ ۱۳۰۲ ۱۳۰۲

³ 309/6-13

⁴ Eserin 3 ve 4. cildi Muhammed Kürşat Atar tarafından Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Türk İslam Edebiyatı alanında doktora tezi olarak çalışılmaktadır. 5-9. ciltleri ise Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Dr. Öğr Üyesi Ömür Erbay tarafından çalışılmaktadır.

İkinci cilt “fî sene 1302” yazılmıştır. Tamamlaması yine 1302 yılında olmuştur: Eserde aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

(كامل خيرات) و (تاريخ كمال)

۱۳۰۲ ۱۳۰۲

Müellif, eserin dokuz ciltlik eserinin yazımına 1301 yılında başlayıp 6 yıl sonunda 1307 yılında tamamlamıştır. Bu bilgiye eserin 9. cildinin başında “bed’ine tārīḥ 1301” ,“becā 6” ve ḥatmine tārīḥ 1307” şeklinde yazılmış ifadelerden ulaşılmaktadır.

İsmâil Sâdık Kemâl bu eserin yazılış amacını “ehl-i Hakk’ın övgüsü ile ömrünü kıymetlendirmek” olarak ifade etmiştir:

Na‘ t-i ehl-i Ḥaḡ ile ‘ömri Kemâl kimyâ kı

Ḥāk aḥvâliñi kim Ḥaḡ ide gevher ebedā 622/7

4.2. Nüsha Tavsifi

4.2.1. Millî Kütüphane Nüshası

06 Hk 158/1(1-9) numaralı kayıta eserin tamamı mevcuttur. Yıldız baskılı, zencirekli, miklebli, koyu yeşil deri cilt, başlık bölümü kırmızıdır. Eser 9 ciltten oluşmaktadır. 9 cilt bir arada fişlenmiştir. Her cildin yapraklarının sağ alt köşesinde (Vakıftır Ayaş’ta Bünyamin Kaddese Sırruhu ala hazretleri Kütüphanesi'nden çıkarılmayacaktır.) mührü vardır.

Tablo 1. Milli Kütüphanedeki Nüshanın Cilt Kaydı

Demirbaş No: 06 Hk 158/1	Yazı Türü : Müellif hattı rik’a	Cilt 1-9 Ölçüleri: 235x145 mm	Kâğıt Türü : Sarı cedid
Varak numarası: 1b-1476 Sayfa:1-2953	Koleksiyon: Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi	Satır Sayısı : 15-28 arası değişmekte Telif Yılı : 1. Cilt h.1301/ 2.Cilt/ h.1302/ 3. Cilt H. 1303/ 4.Cilt H.1303/ 5. Cilt H.1304/6. Cilt H. 1305/ 7. Cilt H.1305/ 8.Cilt H. 1306/ 9. Cilt H.1306-1307	

4.2.2. Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu

Yıldız baskılı zencirekli, miklebli, siyah deri cilt, başlık bölümü kırmızıdır. Eser 9 ayrı ciltten oluşmaktadır. 9 cilt ayrı ayrı fişlenmiştir. Her cildin yapraklarının sağ alt köşesine (Vakıftır Ayaş’ta Bünyamin Kaddese Sırruhu ala hazretleri Kütüphanesi'nden çıkarılmayacaktır.) mührü vardır.

İkinci cilt son beyit:

Üç mişli Başıcağ hâke ki devâ oldı Dügümlü Baba çok

Muttaşıl kabır-i Kemâl feyze dağıldır ebedâ

2566

Nüsha tavsifi ile genel bilgiler şöyledir:

1-Her beyte sıra numarası verilmiştir.

2-Eserde Millî Kütüphaneden alınan nüsha "M. nüshası" ve Süleymaniye Kütüphanesinden alınan nüsha "S. nüshası" olarak isimlendirilmiştir. Kayıtlarda iki nüshanın da müellif hattı olduğu belirtilmektedir. Müellif eserin M. nüshasının birinci cildinin 299. sayfasında alfabetik şekilde aldığı sahabileri karıştırmış sonrasında bunu fark etmiş ve bu sayfaya "İş bu kitabın 299 şâhifesi sehven sırasıyla yazılmadığından işbu kitabın nihâyetine 323 şâhifesinin mağalline yazılmışdır" notunu düşmüştür. S. nüshası daha sonra (H.1301) yazıldığı için böyle bir hata görülmemektedir. Ayrıca bazı sahabiler için sonradan beyit eklemiş bunu o sahabiyle ilgili beyitlerin yanına (111) yazarak sayfanın altına yazmıştır. Bu eklemeler ve çıkarmalar eserin müellif elinden çıktığını işaret etmektedir. Bu yüzden esas nüsha olarak M. nüshası tercih edilmiştir.

3-Eser varak sayısına göre değil sayfa numarasına göre numaralandırılmıştır.

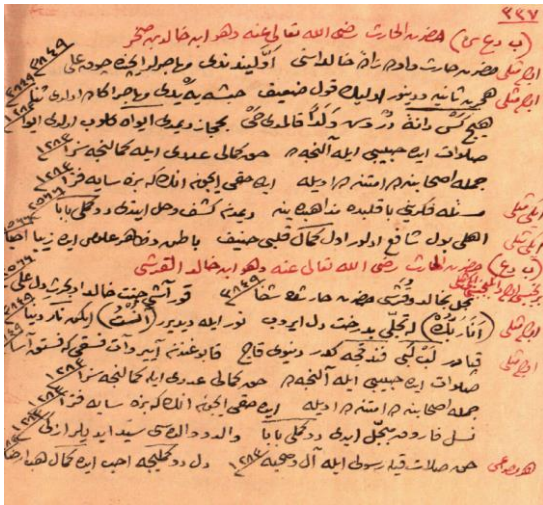
4-1. ciltte 243. sayfa tekrar yazılmış ve sayfa numaralandırma aynı şekilde devam etmiştir. 2. Ciltte 632. sayfadan sonra sayfa numarası 665'e geçmektedir. Fakat *Üsdü'l-gâbe*'deki sahabe sıralamasında herhangi bir atlama olmadığı için bu yanlışlığın sehven yapıldığı düşünülmektedir.

5-Eserin iki cildinin de vikaye varağında fevaid kaydı bulunmaktadır. Bu sayfada dua, eserin ismi, yazılış, tamamlanış tarihi ile ilgili bilgiler yanında tarih düşürme beyitleri de bulunmaktadır.

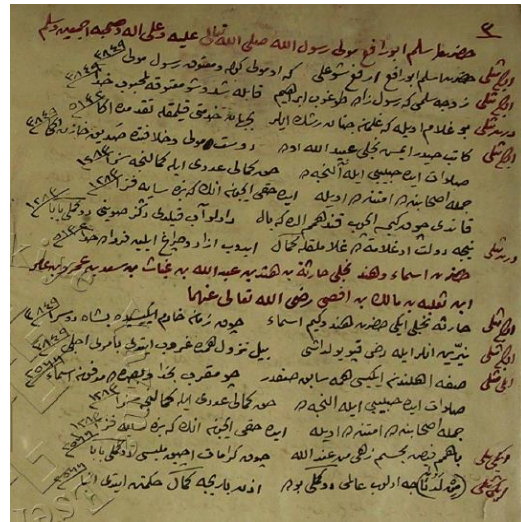
6-Eserin boş yapraklarında tarih düşürme beyitleri bulunmaktadır.

4.2.3. Yazma Örnekleri

Resim 1. Millî Kütüphanedeki Nüsha

Resim 2. Süleymaniye Kütüphanesindeki Nüsha

4.3. Nazım Biçimleri ve Türleri

Eser, sahabe hayatlarını içeren, alfabetik olarak sıralanmış manzum bir biyografi kitabıdır. Bunun yanında müellif manzumelerde sahabilerin övgüsüne de yer vermiştir. Eserdeki ilk manzumenin başlığı da “Na’t-ı Şerîf-i Hâzret-i Erbed rağiyallâhu te‘âlâ ‘anh”dır.

Zikr-i Ashâb-ı Küllî-i Düğümlü Kemâl kaside biçiminde yazılmıştır. Müellif bu durumu aşağıdaki beyitte belirtmiştir:

Ehl-i beyt-i nebevî nazm-ı Kemâl şe beyti

Cümle aşhâb çü kaşîdem dile maẓmûn bi-‘ulâ (82/7)

Eserdeki manzumeler genellikle yedi beyitten oluşmaktadır. İlk üç beyit medhiye bölümüdür. Bu bölümde sahabinin hayatı ile ilgili *Üsdü’l-gâbe fî Marifeti’s-Sahâbe* adlı eserde verilen bilgiler tercüme edilmiştir. Sonra gelen iki beyit peygamberimize salavat içeren nakarat beytidir. Son iki beyit ise Düğümlü Baba ve müellifin kendi hayatı, kerametleri, fazileti, öğütleri gibi bilgileri içeren bölümdür. Bazı manzumelerde sahabi, Düğümlü Baba ya da müellifin kendisi hakkında eksik ya da fazla beyitler bulunmaktadır.

4.4. Şekil Özellikleri

Eserde her sahabi ile iki bölüm bulunmaktadır. Bu bölümlerin birincisi *Üsdü’l-gâbe*’den alınan bölüm, ikincisi ise manzumedir. *Üsdü’l-gâbe*’den alınan bölüm kırmızı mürekkeple ve Arapça yazılmıştır. Müellif bazı sahabilerin sadece isim ve künyelerini eserine alırken bazılarının hayatı, rivayet ettiği hadis ile bilgileri mezkûr eserden kendi eserine aktarmıştır.

Adı yazılan bazı sahabiler ile ilgili eserde manzume bulunmamaktadır. Müellif bu durumda bunu sadece başlık olarak yazdığını belirtmiş:

“ 2 (2) Hâzret-i Ebân bin Sa‘îd bin el-‘Âş rağiyallâhu te‘âlâ ‘anh kezâlik muḫaddimen yazılmışdır”

Bazen *Üsdü’l-gâbe*’de aynı sahabinin tekrar ettiğini ve eserinde bu sahabinin kaçınıcı sayfada zikredildiğini aktarmıştır:

“347 (475) (be) Hâzret-i Büseyr rađiyallâhu te‘âlâ ‘anh ve hüve Beşîr Ebū Râfi‘ el-Eslemî 129. şaḫîfesinde muḫarrerdir“

Müellif özellikle meşhur sahabileri *Tefsîr-i Kemâl* ve *Tefeyyüz* isimli kitapların zeyllerindeki rakamsız sayfalara aldığını belirtmiştir:

“365 (493) Hâzret-i Bilâl-i Hâbeşî rağiyallâhu te‘âlâ ‘anh ve hüve ibn-i Rebâh yekünnî Ebâ ‘Abdulkerîm ve kıle Ebâ ‘Abdullâh ve kıle Ebâ ‘Amr ümmuhu Ḥamâme min müvelledî Mekke li-benî Cumaḫ ve kıle müvelledî es-Serât (*Tefsîr-i Kemâl*) ve (*Tefeyyüz*) nâm kitâbların zeyllerinde rakamsız şaḫîfelerde muḫarrerdir”

Başlık olarak verilen sahabiler ile *Üsdü’l-gâbe*’de 1 ve 65 numaralı sahabiler arasındaki sahabilere ait manzumelerin bir kısmı kayıtlarda müellife ait olduğu zikredilen, *Kitabü’l-ibrâ* ya da *Hayru’l-kisâs* isimle anılan

Süleymaniye Kütüphanesinin Düğümlü Baba Koleksiyonu'ndaki 627 numaralı yazmanın numarasız sayfalarında bulunmaktadır.

Beyitlerin yanında Düğümlü Baba'nın ölüm tarihi (1283) ve bu tarihin katları ola iki misli (2566), üç misli (3849), dört misli (5132), beş misli (6415) ve altı misli (7698) sayıları yazmaktadır. Bu ifadeler beyitlerin ebced değerlerini göstermektedir.

Eserin birinci cildinin 105. sayfasından itibaren “*Üsdü'l-gâbe fî Marifeti's-Sahabe*” adlı eserdeki sahabilerin isminin başında bulunan (د ب ع) harfleri sahabiyle ilgili başlıkta bulunmaktadır. Bu harfler *Üsdü'l-gabe*'nin müellifinin sahabi hakkında bilgi aldığı kaynağı belirtmektedir. (ب) İbn-i Abdilber, (د) İbn-i Mende, (ع) Ebu Nuaym, (س) Ebu Musa'yı temsil etmektedir (Erul, 2012:363).

4.4.1. Örnek Manzumeler

15 (65)⁵

Na' t-ı şerîf-i Hâzret-i Erbed rağiyallâhu te'âlâ 'anh

[Fe 'i lâ tün (Fâ 'i lâ tün) / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lün (Fa 'lün)]

1	Tārîh-i tāmın	Hâzret-i Erbed idi hâdim-i şâh-ı dū-serā	
	Dört mişli	İr mü'ebbed bi-şeref hâdime hâdim-i a' lā	5132
2	Üç mişli	Ger melekler de idi ' asker-i hâdim-i Mevlā	
		Çapu yoldaş işbu Cibrîl huşûşda der-edā	3849
3	İki mişli	İrse yed kendü idüp var vekîl-i ferrāş	
		Hâremeyn hâdimi ' unvân-ı melek kim o becā	2566
4	Tārîh-i tām	Şalavât ide habîbi ile âlince de	
		Hâk kemâl-i ' adedi ile kemâlince sezā	1283
5	Kezâlik	Cümle aşhâbına da ümmetine de öyle	
		İde hâkî için anı ki bize sâye-fezā	1283

⁵ Birinci sayı sahabinin çalışmadaki sırasını, ikinci sayı sahabenin *Üsdü'l-gâbe*'deki sırasını belirtmektedir.

- 6 İki mişli Cümle aşhâbca rızâsın bulalım kavlı-i nebî
Var ider nuş ile heb râbîṭâ Dügümlü Baba 2566
- 7 İki mişli Cümle aşhâb-ı kiramı daḥı maḥşer olıcak
‘ Abd-i naçîz Kemâlce ide Mevlâ şüfe‘ â’ 2566

394 (523)

(be dāl ‘ ayn) Ḥazret-i Temīm bin Zeyd Ebū ‘ Abdullāh bin Zeyd el-Enşārî raḍiyallāhu te‘ ālā ‘ anh şahide Uḥuden ve ḳāle en-nebiyyu şallallāhu ‘ aleyhi vesellem su’ il ‘ an er-racul yecidu fî’s-şalāti kānehu ḳad aḥdeşe feḳāle (lā ḥattā yesme‘ şavten ev yecidu râiḥā) eḥracehu Ebū Mende ve Ebū Nu‘ aym hakezā

(Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün)

- 1 Üç mişli Medenî idi Temīm ḥazreti vü Zeyd vâlid aña
Faḍl-i aşhâb Uḥuddan ki şevâb-ı bî-ḥad ‘ atā’ 3849
- 2 İki mişli Bi-vuzū’ şübhe iden oldı da yellenmekde
Çü su’âl itdiler emr-i nebevîyi didi hā 2566
- 3 İki mişli Ses de işitmese ya râiḥa şemm eylemese
Olmaz âbdestsiz o vehm sâdece hemen imḥā 2566
- 4 Şalavât ide ḥabîbi ile âlince de
Ḥaḳ kemâl-i ‘ adedi ile kemâlince sezā 1283
- 5 Cümle aşhâbına da ümmetine de öyle
İde ḥaḳkı için anıñ ki bize sâye-fezā 1283
- 6 İki mişli Fikri bi’l-keşf aña dā’ir nice âyât u ḥadîs
Oḳuyup nuş u ḥāl kıldı Dügümlü Baba 2566

7 İki mişli Feyz-i Qur'an u hadîş ser-fürüda nesîm
Şubhî-veş irdire nuş ola Kemâl verd-i zibâ 2566

647 (777)

(be dâl 'ayn) Hâzret-i Cemre rağiyallâhu te'âlâ 'anh ve hüve ibn-i el-Nu'mân bin Hevze (emerehu el-nebî şallallâhu 'aleyh ve sellem bi-defn el-şar' ve ed-dem)

[Fe 'i lâ tün (Fâ 'i lâ tün) / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lün (Fa 'lün)]

1 Üç mişli Benî 'Azrada re'îs hâzret-i Cemre bâlâ
Be-nebî geldi alup nürca ki heb şem' hedâ 3849

2 İki mişli Oldı râvî be-hadîş şar' u dem defn ola hep
Mü-be-mü olsa ki terķik fevâ'id eclâ 2566

3 Üç mişli Cüz'imiz olmaz ayak altı vü gören igrenmez
Hem hoşusuyla da şiklet u maraz olmaz peydâ 3849

Şalavât ide habîbi ile âlince de
Hâk kemâl-i 'adedi ile kemâlince sezâ 1283

Cümle aşhâbına da ümmetine de öyle
İde hâkķı için anıñ ki bize sâye-fezâ 1283

6 Üç mişli Ma'nevî türbece kim rûhı kerâmet-i bâhir
(Kable mevt) cezbede (mütü')ca Dügümlü Baba 3849

7 İki mişli Evliyâ evden eve göçmede mevt çü hadîş
Hâk dü 'âlemde Kemâle de ide feyz-efzâ 2566

480 (609)

(be dāl ‘ayn) Hâzret-i Şa‘lebe rađiyallāhu te‘ālā ‘anh ve hüve İbn-i ‘Amr bin Miḥşan el-Enşārī

[Fe ‘i lâ tün (Fâ ‘i lâ tün) / Fe ‘i lâ tün / Fe ‘i lâ tün / Fe ‘i lün (Fa ‘lün)]

1	Dört mişli	Hâzret-i Şa‘lebe ‘Amruñ zihī necli hem ‘alā İrdi Bedr u Uḥud u Hendeğe vü der-cümle gaza	5132
2	Dört mişli	‘Ulbe-i ‘ömrini taldurdu şevâb bi’d-defa‘ât Bedre ‘an Hendeğ arz her eḥad zerre du‘â	5132
3	Üç mişli	Bü ‘Ubeyd Cisri günü ‘aşr-ı ‘Ömer bil şu şehīd Fevt ya müddet-i ‘Oşmānda vü Medīne şuña cā	3849
4		Şalavât ide ḥabībi ile ālince de Hâğ kemâl-i ‘adedi ile kemâlince sezā	1283
5		Cümle aşḥâbına da ümmetine de öyle İde ḥağkı için anıñ ki bize sāye-fezā	1283
6	İki mişli	Genç iken şaḥvde zāhirce de idra‘ vü a‘lām Rus ile itdi gaza vü Hâğla ki Dügümlü Baba	2566
7		Dâ’imī rābıḥalı olmalı dil ḥağda Kemâl Çapalu genç-i ledun vü açığı iken de bi-‘alā	1283

4.5. Kafiye ve Ölçü

Sâdık Kemâl kafiye bakımından uzun ünlüden (-â) oluşan mürdef kafiye kullanmıştır. *Tefsir-i Kemâl*, *Tefeyyüz*, *Kemâl-nâme-i Dügümlü Baba* gibi eserlerde de aynı kafiye kullanmıştır. Bu durum, birçok eseri bulunan müellifi benzer kelimeler hatta benzer beyitleri söylemeye itmiştir.

Müellif eserinde aruz vezninin remel bahrinin Fe 'i lâ tün (Fâ 'i lâ tün) / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lün (Fa 'lün) kalıbı kullanmıştır. Neseb, kabile, yerleşim yeri, katıldığı savaş ile ilgili isimleri verirken özellikle de ebced sayılarını tutturmak için aruz kusurları yapmıştır.

4.6. Dil ve Üslup

Sâdık Kemâl eserinin genelinde tahkiyeli bir anlatımı tercih etmiştir. Hem sahabilerin hayatlarının anlatıldığı bölüm hem de Dügümlü Baba ile müellifin kendisi ile ilgili beyitler olaya dayalı şekilde anlatılmaktadır. Bu anlatım esere akıcılık kazandırmıştır:

Bâ-Uhûd gâzî şu da şehd-i şehâdet içdi	
Harş baldan kovandan arıca cihâni er hâ	718/2
Bir kadın didi vü ziyâret iderek türbede	
Nâ-ümîd oğlumı celb itdi Dügümlü Baba	574/1
Didi hastaydım irüp ki baña nuşk itdi Resûl	
Şimdi mevt irmez vü Şâm arzında olur sektâ	87/2

Müellif, eserinde Arapça ve Farsça kelimeleri yoğun olarak kullanmıştır. “Çün, çünki, ger, egerçi, hakkâ, kim, evfâ, eclâ, efzâ, inbâ” gibi kelimeler eserde sıklıkla görülür. Müellif diğer eserlerinde de bu kelimeleri sıklıkla kullanır (Çetin, 2021: 52). 19. yüzyılın sonunda yazıldığı için “telgraf” gibi yabancı kelimelere de rastlamak mümkündür. “*Kemal-nâme*” (Taşan, 2017: 31) ve “*Tefeyyüz*” isimli eserlerde de bu gibi kelimeler geçmektedir.

Sâdık Kemâl Türkçe kelimelerin arkaik şekillerini eserinde kullanmıştır:

<u>Kazğana</u> fâre düşüp çok yimege med' uvvîn	
Yimeden didi zî-ilhâm hem Dügümlü Baba	273/6

Sadık Kemâl teşbih, istiare, iştikak, tenasüp, iktibas ve tevriye sanatlarını yaygın olarak eserinde yer vermiştir. Fakat eserde esas amaç sahabiye anlatmak olduğu için söz sanatları, eserin sade ve anlaşılır bir dil olmasını engeller nitelikte değildir.

Zâde-i Üşeym irüp Hâzret-i Hâriş ezkā	
<u>Şebnem</u> dillere irer vü sahar-ı feyz bil 'alâ (Teşbih)	(710/1)

Ḥazret-i Cerhed o da Pāke cerī hūdhūd edā

Zi-Süleymān şu resūl efḍal o cārī bi-hedā (Telmih ve tenasüp) (595/1)

4.7. Tarih Düşürmeler

Eserde dikkat çeken bir özellik de tarih düşürmelerdir. Bir kelime, terkip, cümle, mısra, beyit veya bir manzumeyi oluşturan harflerin hicri bir yılı ifade etmesiyle oluşan sanata tarih düşürme denir (Karabey 2015:52). Eser bütün beyitleri tarih olan manzumelerden oluşmaktadır. Böyle tarihlere mükerrer tarih denir. Bu, zor bir iş olduğu için her şair buna muvaffak olamaz. Çünkü bütün dizeleri tarihli manzumelerde vezin ve anlamı korumak zordur (Karabey 2015:78). Müellif de sayıyı tutturabilmek için harf eklemek zorunda kalmış bu suretle anlamı ve vezni korumakta zorlanmıştır. Özellikle “ve” kelimesi eklemek suretiyle sayıyı tamamladığı beyitler dikkat çekmektedir.

Eserde Düğümlü Baba'nın ölüm tarihi olan “1283” sayısına ve onun altı katına kadar her beyte bazen her mısraya tarih düşülmüştür. Müellif beytin başına tarihin kaç misli olduğunu sonuna ise sayıyla bu tarihi yazmıştır.

4.7.1. Tam Tarih

Eserde tam tarih düşürülen beyitlerin başına genellikle “Tam Tarih” yazılmamış, beytin sonuna sayıyla “1283” yazılmıştır:

صلوات ایدہ حبیبی ایلہ آلنجہ ده

Şalavāt ide ḥabībi ile ālince de

حق کمالی عددی ایلہ کمالینجه سزا ۱۲۸۳

Ḥaḡ kemāl-i ‘adedi ile kemālince sezā 1283

Birinci Mısra: 90+30+6+1+400+1+10+4+5+8+2+10+2+10+1+30+10+5+1+30+50+3+5+4+5= 723

İkinci mısra: 8+100+20+40+1+30+10+70+4+4+10+1+30+10+5+20+40+1+30+50+3+5+60+7+ 1= 560

723+560=1283

4.7.2. İki Misli

Aşağıdaki beyitte bulunan harflerin ebced değerleri toplamı “2566” sayısını vermektedir.

	جملة اصحاب کرامی دخی محشر اولیجق	ایکی مثلی
İki mişli	Cümle ashābca rızāsın bulalım ḡavl-i nebī	
	عبد ناچیز کمالجه ایدہ مولی شفعا ۲۵۶۶	
	‘Abd-i naḡīz Kemālce ide Mevlā şüfe‘ ā	2566 15/6

Birincimısra: 3+40+30+5+1+90+8+1+2+20+200+1+40+10+4+600+10+40+8+300+200+1+6+30 +10+ 3+ 100 = 1763

İkinci mısra: $70+2+4+50+1+3+10+7+20+40+1+30+3+5+1+4+5+10+40+6+30+10+300+80+70+1=803$

$$1763+803=2566$$

4.7.3. Üç Misli

Aşağıdaki beyitte bulunan harflerin ebced değerleri toplamı "3849" sayısını vermektedir.

افج مثلی حضرت نجل مساحق که جئمه پر علی

Üç Mişli Hâzret-i Necl-i Müsâhîk hağ Cessâme pür 'alâ'

پک جسیم خیر چو مساحه اوله مز و احصا ۳۸۴۹

Pek cesîm hayr çü mesâha olamaz vü ihşâ' 3849 574/1

Birincimısra: $8+800+200+400+50+30+40+60+1+8+100+20+5+3+500+1+40+5+2+200+70+30+10=2586$

İkinci mısra: $2+20+3+60+10+40+600+10+200+2+6+40+60+1+8+5+1+6+30+5+40+7+6+1+8+90+1=1262$

$$2586+1262=3849$$

4.7.4. Dört misli

Aşağıdaki beyitte bulunan harflerin ebced değerleri toplamı "5132" sayısını vermektedir.

درت مثلی خزمه نك نجلی خزینه ایدی حارث و بالآ

Dört mişli Hezemeniñ necli hâzîne idi Hâriş ve bâlâ

اخرت حرثنه آب اجر و خزینه او ده ها ۵۱۳۲

Ahîret harşına âb ecr u hâzîne o da hâ 5132 740/1

Birinci Mısra: $600+7+40+5+50+20+50+3+30+10+600+7+10+50+5+1+10+4+10+8+1+200+500+6+2+1+30+1=2261$

İkinci Mısra: $1+600+200+400+8+200+500+50+5+1+2+1+3+200+6+600+7+10+50+5+1+6+4+5+5+1=2871$

$$2261+2871=5132$$

4.7.5. Beş misli

Aşağıdaki beyitte bulunan harflerin ebced değerleri toplamı "6415" sayısını vermektedir.

بش مثلی حضرت اعشى اندی مازنی فیض بخش خدا

Beş mişli Hâzret-i A'şâ mâzinî feyz-i bağş-i hüdâ

خاکپانده رسولک که بولوب عرش همتا ۶۴۱۵

Hâk-i pâyinde resûluñ ki bulub 'arş hem-tâ 6415 (74/1)

Birinci Mısra: $8+800+200+400+1+70+300+10+1+10+4+10+40+1+7+50+10+80+10+800+2+600+300+600+4+1=4319$

4319

İkinci Mısra: $600+1+20+2+1+10+50+4+5+200+60+6+30+20+20+5+2+6+30+6+2+70+200+300+5+40+400+1=2096$

$$4319+2096=6415$$

4.7.6. Altı misli

Aşağıdaki beyitte bulunan harflerin ebced değerleri toplamı “7698” sayısını vermektedir.

التي مثلى حضرت جعدة شوكم حضرمي و حمصي و پر عطا

Altı misli Hâzret-i Ca‘de şu kim hâdremî vü ħumuşî vü pür ‘atâ

حضرت حضرکبیر حامی ک نز ضعفا ٧٦٩٨

Hâzret-i Hızır gibidir ħāmî-i kenz dâ‘fâ 7698 (621/1)

BirinciMısra:8+800+200+400+3+70+4+5+300+6+20+10+40+8+800+200+40+10+6+8+40+90+10+6+2+200+70+9+1=3366

İkinciMısra:8+800+200+400+600+800+200+20+2+10+4+200+8+1+40+10+1+20+50+7+800+70+80+1=4332
3366+4332=7698

4.8. Muhteva Kaynakları

4.8.1. Üsdü’l-gâbe

Eserin başında bulunan “Üsdü’l-gâbe fî ma‘rifeti’s-şahâbe nâm kitâbdan derc olunmuştur” ibaresinden anlaşılacağı üzere eserin temel kaynağı İbnü’l-Esir’in Üsdü’l-gâbe fî Marifeti’s-sahâbe isimli eseridir.

Üsdü’l-gâbe sahabilerin hayatlarını anlatan seçkin bir eserdir. Eserde 7714 sahabe biyografisi bulunmaktadır. Birinci biyografi “Ebû el-Lahm el-Gifârî “ye ve 7714. biyografi ise “Zina Yaptığı İçin Taşlanan Gamidiyeli Kadın”a aittir (İbnü’l-Esîr, 2012).

İbnü’l-Esir sahabilerin isimlerini alfabetik olarak vermiş, sıralamada ismin ilk harflerini dikkate almıştır. Sahabe ile ilgili açtığı bölümde hadisçilerin sahabe tanımını kabul etmiştir. Ardından Hz. Peygamber’in vefatına kadar bütün hayatı anlatılmış, şemâili, ahlâkı, mûcizeleri, elbiseleri, silâhları, binekleri, akrabaları, eşleri, câriyeleri belirtmiştir. Daha sonra sahabilere geçilmiştir. Her biyografinin başında sahabe ile ilgili bilgi aldığı kaynağın rumuzu bulunmaktadır. Ebû Nuaym için “ع”, Mende için “د”, İbn Abdülber için “ب” ve Ebû Musa için “س” rumuzunu kullanmıştır. Rumuzu bulunmayan sahabiler bu kaynaklarda bulunmayan sahabilerdir(Erul 2012:363).

İbnü’l-Esir Hz. Peygamber’le az da olsa görüşenleri, Mekke ve Medine’de meskûn olanları, Kureyş kabilesi mensuplarını, Hz. Peygamber’e topluluk şeklinde gelenleri, Hz. Peygamber’den hadis rivayet edenleri ve Hz. Peygamber’le münasebeti tespit edilen zatları sahabeden saymaktadır. Eserinde özellikle bu şahısları kaleme aldığı görülmektedir. Müellif eserini oluştururken Ebû Nuaym ve İbn Abdilber gibi önceki müellifleri takip etmiştir (Yazıcı 2014:306).

İsmâil Sâdık Kemâl de zikredilen Üsdü’l-gâbe’de bilgi verilen sahabileri muhtasar ve manzum bir şekilde Türkçeye tercüme etmiştir.

4.8.2. Ayet ve Hadisler

Müellif eserinde ayetlerden iktibaslar yapmış ve bunu parantez içinde göstermiştir.

(*Min ledunnāca*) olup ‘ālemi Dügümlü bu da

İzn-i Bārīce Kemāl hikmetin itdi enbā 20/7 (Kehf/65)

Ṭorunu Mebgus Ḥayder Emevīden korkup

(*Leyse min ehlik*) naş olmasın te’vīl heb edā 44/2 (Hud/46)

Şu Ḥudeybiyyede bulunmak ile bil ‘azīz

(‘*İndehu ‘ilm*) vāşif (raḍiyallāhu) sezā 595/3 (Neml/40)

Kuḥl olup çeşmlere (*fertedde başīrā*) o kāmīş

Ḥal’-i na’ leyn dügün hırşı şu na’ leyn bi-liqā’ 624/3 (Yusuf/96)

Sâdık Kemâl *Üsdü’l-gâbe’de* zikredilen sahabinin rivayet ettiği hadisi manzum şekilde eserine almıştır:

Ḥazret-i necl-i Şalīt bil ki Cülās taş-asā

Abdest ḥaqqına elḥaḳ bize ta’ lim-ārā

Ya’ nī kāfī ise de bir iki def’ a yıkaamak

Ḳıldı tekrārların üç def’ a ḥabīb-i a’ lā

Ābdest dirdi bize ‘avn o himem kıldı ecel

Ḳavl u fī’ l-i nebevī me’ḥūz ‘ulūma maḥzā (640/1-3)

Oldı rāvī be-ḥadīş şa’ r u dem defn ola heb

Mū be mū olsa ki terḳīḳ fevā’id eclā

Cüz’imiz olmaz ayak altı vü gören igrenmez

Hem ḳoşusuyla da şıḳlet u maraž olmaz peydā (647/2-3)

4.9. Zikr-i Ashâb-ı Küllîi Dügümlü Kemâl Adlı Eserin Muhtevası

Bu eser *Üsdü'l-gâbe fî Marifeti's-Sahabe* adlı eserin manzum tercümesidir. Müellif genellikle *Üsdü'l-gâbe*'de belirtilen sırada sahabileri eserine almıştır. Mensur bir eserin nazma aktarılmasındaki en önemli unsur, eserin muhtevasıdır (Kiraz ve Bilgin 2022:507). Bu eser de sahabileri konu alması nedeniyle nazma aktarılmıştır.

Eser iki ciltten müteşekkildir. Eserin birinci cildinde 640 sahabiye ait manzume bulunmaktadır. Ayrıca 93 sahabi sadece isim olarak zikredilmiştir. Müellif sahabileri *Üsdü'l-gâbe*'deki sahabi sırası ile eserine almıştır. Mezkûr eserdeki ilk 13 sahabiye eserine ismen almış daha sonra 65.sahabiden itibaren sahabi ile ilgili manzumeleri eklemiştir. Eserin ikinci cildinde 623 sahabiyle ilgili manzume bulunmaktadır. Bu ciltte de 93 sahabi isim olarak zikredilmiştir.

İsim olarak zikredilen sahabilerin bir kısmının eserde ismi geçen başka sahabi ile aynı olduğu, bazılarının müellife ait *Tefeyyüz* ve *Tefsir-i Kemâl* isimli eserlerin numarasız sayfalarına alındığı müellif tarafından belirtilmiştir. Yapılan incelemelerde Süleymaniye Kütüphanesi Dügümlü Baba Koleksiyonu 627 numaralı kayıttta bulunan yazmada hem *Üsdü'l-gâbe*'de 1-65 numaralı başlıklarlarda bulunan sahabilere ait hem de aralarda başlık olarak verilmiş sahabilere ait manzumeler tespit edilmiştir. Manzumeleri tespit edilen sahabilerden bazıları şunlardır: Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz.Ali, Aşere-i Mübeşşere, Peygamber eşleri, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Hatice, Temim ed-Darî, Halid bin Velid, Bilâl Habeşî, Ebu Zer Giffarî, Hassan bin Münzir, Âbân Said bin el-As, Ebu Said el-Hudri, Bişr bin Berâ, Beşir bin Süfyân, Bilal bin Haris, Sevban Ebu Abdullah el-Yemenî, Cabir el-Ensarî, Cerir bin Abdullah, Cafer-i Tayyâr, Cuheyim ibn-i Salat.

Sahabiler dışında 2. cildin 603-606. sayfaları arasında Şeyh Muhammed Kürdî ve Çıplak Mustafa Efendi hazretleri ile ilgili iki menkıbe bulunmaktadır. Bu menkıbelerin esere teberrüken konulduğu müellif tarafından belirtilmiştir.

Birinci ciltteki sahabiler alfabetik olarak (ا- ح) arasında, ikinci ciltteki sahabiler (ح -ج) arasındadır:

Birinci sahabi (Birinci Cilt): 1(65) Na‘ t-ı Şerîf-i Hâzret-i Erbed rağiyallâhu te‘ âlâ‘anh

Son sahabi (Birinci cilt): 733(866) (be dâl ‘ayn) Hâzret-i el-Hâriş rağiyallâhu te‘ âlâ ‘anh ve hüve ibn-i Hâtiş

Birinci sahabi (İkinci cilt): 734 (867) (sîn) Hâzret-i el-Hâriş rağiyallâhu te‘ âlâ ‘anh ve hüve ibn-i el-Hubâb bin el-Erşam bin ‘Avf

Son sahabi (İkinci Cilt): 1449 (1595) (be dâl a‘yn) Hâzret-i Râfi‘ rağiyallâhu te‘ âlâ ‘anh ve hüve ibn-i ‘Ancere ve yeğâl ‘Ancede el-Enşarî el-Evsî şehd Bedren ve Uğuden ve el-Hendeğ ve ‘Ancede ümmühu ve ism-i Ebih ‘ Abd el-Hâriş

Eserde, sahabilerin nesep bilgisine yer verilmiştir:

Eslemî idi Büreyde bin Süfyân ki becā

Dindi aşhâb-ı nebîniñ biri de ol ammā

271/1

Bazı sahabilerin künyesi eserde belirtilmiştir:

Ḥazret-i İbn-i Ebū Merşed Enes merd-i Ḥudā

Ġanevī künye dinür bir de Enīs nām sezā 134/1

Müellif sahabilerin birçoğunun kabilesini zikretmiştir:

Bū Ġıfārī idi bunuñla da Rabb-i ğaffār

Cām-ı faġfūrca kıla şer‘-ī zülālin işkā’ 89/1

Eserde, sahabilerin ravi olduğu ve rivayet ettiği hadisler belirtilmiştir:

Rāvī bir kimse bilā-besmele ekl itmiş olup

Didi şoñ loğma da besmele heb ekline tā

Faḥr-i kevneyn de tebessümle didi anıñ ile

Yidi şeytān diyecek besmele kay kıldı hā 114/2-3

Sahabilerin Hz. Peygamber ile yaşadığı olay eserde zikredilmiştir:

Didi ḥastaydım irüp ki baña nuṭṭ itdi resül

Şimdi mevt irmez vü Şām arzında olur sektā 87/2

Sahabilerin muhacir ya da ensar olduğu eserde vurgulanmıştır:

İbn-i ‘ Abdullāh o enşārī ḥaḳıḳ Bişr a‘ lā

Benī Ḥāriş ve bil o Ḥazrecden olunmuş inşā 303/1

Zihī aşḫāb-ı kirām içre muḥācirlerden

(Feḫḫalallāhu) bula hep gül-i şad-berg güyā 29 /3

Sahabilerin Rıdvan Biatı’na katıldığı eserde belirtilen diğer önemli bir husustur:

İbn-i Ma‘ beddi Beşir heb çü zī-aşḫāb bi-‘ alā

O da ṭaḫt el-şecere bi‘ at-ı Rıḫvānda becā 343/1

Müellif sahabinin hicreti ile ilgili bilgilere yer vermiştir:

‘ Abdurrāḫman bin ‘ Avf dāverī Esved baḳ ‘ alā

Feth-i Mekkeden o da evveli hicret-ārā 31/2

Eserde sahabilerin hayatlarını nerede sürdürdükleri belirtilmiştir.

Ḥazret-i Eftas idi Şamda sākin ammā

Tābi‘ ĩnden didi ba‘ zısı da aşḫābdan aña 81/1

Sahabinin öldüğü ya da şehit olduğu yer eserde vurgulanmıştır:

Sābiķūn şaf vü çün Uħud içre şehīd oldu o da	
Sābiķūndan ide maşşerde bizi ĥadce Ĥudā	137/3
Eserde köle sahabiler ve onları efendileri belirtilmiştir:	
Kölesi ĥazret-i Ümmü Selemeniñ baķ ‘alā	
Ĥazret-i Eflaħ o da buldı felāħ eslem-edā	84/1
Müellif sahabilerin katıldıkları savaşları sırasıyla vermiştir:	
İrüşüb ĥazve-i Bedr u Uħud u Ĥendeķe heb	
Ťoldu bu eciri cebel u ka‘r u zemīn tābe-semā’	135/2
Bazı sahabilerin Hz. Ali’ye yakınlığı eserde vurgulanmıştır:	
Kātib-i Ĥaydar imiş necli ‘Abīda’llāh o da	
Düst-ı Mevlā vü ĥilāfetde şadiķ-ı ĥāzin oña	19/4
Eserde suffe ehli sahabiler belirtilmiştir:	
Şuffe ehlinden ikisi heme sābiķ-ı şafder	
Çū muķarreb bi-Ĥudā vü Başrada medfūn Esmā	20/3

SONUÇ

İsmâil Sâdık Kemâl'in *Zikr-i Ashâb-ı Küllî-i Düğümlü Kemâl* adlı eserin 1 ve 2. ciltleri üzerine yapılan bu çalışma ile aşağıdaki hususlar tespit edilmiştir:

Zikr-i Ashâb-ı Küllî-i Düğümlü Kemâl daha önce Türkçeye tercüme edilmemiş İbnü'l Esir'in *Üsdü'l-gâbe fi Marifeti's-Sahâbe* adlı eserindeki sahabe biyografilerinin muhtasar tercümesidir. Ayrıca bu tercümelerin manzum olması da eseri önemli kılmaktadır. Çünkü *Zikr-i Ashâb-ı Küllî-i Düğümlü Kemâl* hem manzum hem de müstakil olarak sahabe biyografileri içeren tespit edilmiş ilk eserdir.

Bu çalışmada yapılan ikinci tespit ise Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu'nda kayıtlı 627 numaralı yazma ile ilgilidir. Bu yazmada 25 peygambere, dört halifeye, Aşere-i Mübeşşere'ye ve Ashab-ı Kehf'e ait kıssalar bulunmaktadır. Bu bulgular, kaynaklarda müellifin eserleri arasında zikredilen *Hayru'l-kısas* isimli eserin bu yazmada olduğunu işaret etmektedir. Ayrıca bu yazmanın numaratsız sayfalarında *Zikr-i Ashâb-ı Küllî-i Düğümlü Kemâl* ve *Tefeyyüz* isimli eserlere ait manzumeler de bulunmaktadır.

Eserin 1. ve 2. cildinde 1263 sahabinin hayatı ile ilgili manzume tespit edilmiştir. Bu manzumeler eserin tercüme edildiği *Üsdü'l-gâbe*'deki gibi alfabetik olarak sıralanmıştır. Birinci ciltteki sahabiler (ح - ا) arasındadır. Bu cildin ilk sahibisi Hazret-i Erbed ve son sahibisi Haris bin Hatib'dir. İkinci ciltteki sahabiler (ح - ر) arasındadır. İkinci cildin ilk sahibisi Haris bin Habâb ve son sahibisi Rafi bin Ancere'dir. Bu manzumelerde sahabinin nesebi, künyesi, kabilesi, ravi olması, Hz. Peygamber ile ilişkisi, muhacir ve ensar olması, Rıdvan Biatı'na katılması, hicreti, nerede meskûn olduğu, ölüm yeri, katıldığı savaşlar, suffe ehli olması gibi bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler sahabilerle ilgili araştırma yapacaklar için kaynaklık teşkil edecektir.

KAYNAKÇA

- Avcı, Casim (2010). "Tabakat". *TDV İslam Ansiklopedisi* C.39. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 297-99.
- Aydınlı, Abdullah (2018). *Sahabe Bilgisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Belenkuyu, Bekir (2017). "Vecihîzâde İsmâ'il Sâdık Kemâl (Ö. 1892) ve Rûh-ı Kemâl'de Yer Alan Manzûm Esmâ-i Nebî Metni" *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science*. 5(49): 389-419.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhim Ebû Abdullah (2004). *Sahîh-i Buhârî (Muhtasar-ı Tecrîd-i Sarîh)*. C. 2. Konya: Hüner Yayınları.
- Çetin, Rıdvan (2021). *İsmâ'il Sâdık Kemâl Paşa'nın Tefsîr-i Kemâl'i*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, Fehime (2004,). *Türk Hat Sanatı İçin Kaynak Gülzâr-ı Savâb (İncelemeli Metin Çevirisi)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dikmen, Melek (2016). Son Dönem Osmanlı Şuarâsından İsmail Sâdık Kemâl Paşa ve Âsâr-ı Kemâl'i. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.
- Durmuş, İsmail (2010). "Tabakat". *TDV İslam Ansiklopedisi* C.39. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 288-90.
- Dikmen, Melek (2022). "Budün Gözcüsü" Gül Baba'ya Dair İsmâ'il Sâdık Kemâl Paşa'nın Bir Kasidesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. (104): 53-69.
- Efendioğlu, Mehmet (2008). "Sahâbe". *TDV İslam Ansiklopedisi* C.35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 491-500.
- Erçen Duran, Zeliha (2018). *Âsâr-ı Kemâl'deki Şerh-i Esmâ'i Evliyâ'nın Kıssası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Erul, Bünyamin (2012). "Üsdü'l-Gâbe". *TDV İslam Ansiklopedisi* C.42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 363.
- Gökyay, Orhan Şaik (2022). "Kâtip Çelebi". *TDV İslam Ansiklopedisi* C.25. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 36-40.
- İbnü'l-Esîr (2012). *Üsdü'l-gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. Beyrut: Dâr'u İbn-i Hazm.
- İnan, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal (1969). *Son Asır Türk Şairleri*. C. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İnan, Göker (2019). *Hasib'in Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân İsimli Manzum Tarihinde Fatih Devri (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İsen, Mustafa (2010). *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- İsen, Mustafa, Filiz Kılıç, İsmail Hakkı Aksoyak, Aysun Sungurhan ve Mustafa Durmuş (2018). *Şair Tezkireleri*. ed. M. İsen. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karabey, Turgut (2015). *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

- Karakuş, Yasin (2018) "19. Yüzyıl Şâirlerinden İsmâil Sâdık Kemâl'in Âsâr-ı Kemâl'de Yer Alan Manzûm Hilyesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18 (1): 569-595.
- Kiraz, Seydi ve Emrah Bilgin (2022). "Nesirden Nazma Aktarma Geleneği ve Abdî'nin Hz. Peygamber ile Hz. Hatice'nin Evlenmelerini Anlatan Mesnevisi: Hikâyet-i Tezvic-i Sultân-ı Enbiyâ". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*. (25): 501-34.
- Kireççi, Akif (2011). "Arap Dünyasında Biyografi Geleneği". *Mustafa İsen Adına Sempozyum Klasik Türk Edebiyatında Biyografiler Kitabı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi. 441-48.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1942). *İstanbul Sarayları*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Köksal, Fatih (2008). "Riyâzü'n-nükabâ". *TDV İslam Ansiklopedisi* C.35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 145-46.
- Kuneralp, Sinan (1999). *Son dönem Osmanlı Erkânı ve Ricali*. İstanbul: İsis.
- Küçük, Şeyda Nur (2023). *Kemâl-nâme-i Düğümlü Baba Cild-i Sâlis (İnceleme-Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî*. C. 5. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Okumuş, Fatih Samet (2019). *İsmâil Sâdık Kemâl Vecihî Paşazâde (Ö.1310/1893)'nin İhlâs Sûresi Üzerine Yapılan Şerh*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü.
- Önce, Nergiz (2019). *Kemâl-nâme-i Düğümlü Baba Cild-i Sâni (İnceleme-Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öz, Yusuf (2012). "Tezkire". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C.41 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 68-69.
- Özcan, Abdülkadir (2001). "İsmet Efendi, Fındıklılı". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C.23. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 139-40.
- Özcan, Abdülkadir (2010). "Tabakat (Osmanlı Dönemi)". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C.39. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 299-301.
- Saraç, M. A. Yekta (ed.) (2016). *Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri*. C. 1. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Taşan, Nazım (2017). *Kemâl-nâme-i Düğümlü Baba Cild-i Evvel (İnceleme-Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tatlı, Bekir (2015). "İsmail Sâdık Kemal'in Âsâr-ı Kemâl'deki Hadisçiliği". *Dini Araştırmalar Dergisi*. 18 (46): 45-65.
- Terzioğlu, Furkan (2020). *İsmail Sâdık Kemâl'in Rûh-ı Kemâl Adlı Eseri (İncelem-Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazıcı, Mahmut (2014). *Sahabe Bilgisinin Tespiti*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.